

*E-postkastide ja nutiseadmetes sisalduvate andmete tõendina kogumine süüteomenetluses***1. Lahendatav probleem**

- Kriminaalmenetluse seadustik võimaldab uurimisasutustel praktiliselt piiramatut juurdepääsu inimeste isiklikele e-postkastidele seeläbi, et KrMS § 32 lubab uurimisasutusel teha päringuid ja KrMS § 215 sätestab, et uurimisasutuse nõudmiste täitmine ja nende päringutele vastamine on kohustuslik kogu riigi territooriumil. Riigikohus on kohtuasjas 3-1-1-93-15 leidnud, et e-postkastide sisu väljanõudmine serveripidajalt on lubatav. Samas kohtuasjas kinnitas Riigikohus üle ka oma varasema seisukoha, et e-kirjad, mis on jõudnud saaja e-postkasti, ei ole enam käsitletavad kommunikatsiooniprotsessis olevate sõnumitena ja seetõttu ei kuulu sõnumisaladuse kaitsealasse, vaid on hõlmatud üldise eraelu puutumatuse kaitse reeglitega. Praktikas esineb olukordi, kus uurimisasutused nõuavad meiliserveri pidajalt välja inimese mitme aasta e-kirjavahetuse, millega kaasneb tõsine eraelu puutumatuse riive. Kuigi menetlustoimingute tegemisel tuleb järgida proportsionaalsuse nõuetmist, esineb praktikas olukordi, kus vajalike andmete täpse piiritlemise asemel kogutakse andmeid ulatuslikumalt. Kriminaaltoimiku materjalide tutvustamisega teistele menetlusosalistele võib seetõttu neile teatavaks saada ka kriminaalasjaga mitteseotud eraeluline teave. Kehtiv seadus ei võimalda praegu ei e-postkasti omanikul ega serveripidajal sellisele ülemäärasele andmete kogumisele tõhusalt reageerida. Taoline praktika ei vasta Eesti õiguskäsitlusele ega -põhimõtetele. Sellele on tähelepanu juhtinud ka ettevõtjad, kes kurdavad, et Eesti meiliserveris e-postkasti majutamine on klientidele kõrge riskiga ja see omakorda annab välismaistele teenusepakkujatele tuntava konkurentsieelise. Ka Eesti ettevõtted seetõttu eelistavad e-posti majutamist välismaal, kus privaatsuse kaitse on tugevam. Samuti leidis Euroopa Inimõiguste Kohus (EIÕK) 2025.aasta kohtuasjas *Macharik v. Czech Republic*, App. No. 51409/19, Eur. Ct. H.R. (13 FEB 2025), et e-posti postkasti sisu väljanõudmine ja kasutamine kriminaalmenetluses riivab Euroopa inimõiguste konventsiooni artikliga 8 kaitstud eraelu ja kirjavahetuse puutumatust ning eeldab selget ja piisavalt täpset õiguslikku alust ja tõhusaid menetluslikke tagatisi.
- Kehtiva Eesti õiguse kohaselt tuleb läbiotsimismääruses märkida, mida ja kust otsitakse. Euroopa Liidu Kohus otsustas 2024.aastal kohtuasjas *Bezirkshauptmannschaft Landeck (C-548/21)*, et mobiiltelefoni või muusse nutiseadmesse salvestatud andmetele omaniku tahte vastane juurdepääs on tõsine eraelu puutumatuse rikkumine ning vajab kohtu eelnevat luba. EL kohtu pretsedendist tulenev reegel on tõenäoliselt täidetud juhul, kui nutiseade võetakse ära läbiotsimismääruse alusel, milles on lubatud elektrooniliste andmekandjate otsimine ja läbivaatamine. Samas möönis EL kohus oma lahendis ka seda, et kitsalt piiritletud erandlikel ja edasilükkamatutel juhtudel võib telefonis olevaid andmeid läbi vaadata ilma kohtu eelneva loata. Nutiseadmeid leitakse isikutelt aga ka muude menetlustoimingute käigus (nt isiku kinnipidamisel või läbivaatusel) ning alati ei ole inimesed nõus andma uurimisasutuse ametnikele oma nutiseadmetele juurdepääsu. Kuna läbiotsimise koht on kehtivas KrMS §-s 91 määratletud ruumiliselt piiritletud kohana - hoone, ruum, sõiduk või piirdega ala - ning seda on rõhutanud ka Riigikohus lahendis 1-20-1208, ei ole nutiseadmes läbiotsimise toimetamine kehtiva seaduse järgi võimalik. Kui telefon siiski digikriminalistika vahenditega lahti muugitakse, on menetluslikult tegemist vaatlusega. Kehtiv seadus aga ei võimalda vaatluse tegemiseks loa taotlemist ega andmist. Seetõttu on tekkinud olukord, kus puudub selge seaduslik võimalus koguda uurimiseks vajalikke andmeid äravõetud nutiseadmest juhul, kui seade ei ole uurimisasutuse valdusesse võetud läbiotsimise tulemusel ja selle omanik ei anna vabatahtlikult seadmele juurdepääsu.

2. Eesmärgid

VTK eesmärgiks on luua elektroonsete tõendite kogumiseks õiguslik raamistik, mis ühelt poolt kaitseb eraelulisi andmeid õiguskaitseasutuste ebaproportsionaalse sekkumise eest ja teisalt võimaldab asjakohasel juhul kasutada neid andmeid süüteomenetluses lubatava tõendina. Kavandatav regulatsioon peab seejuures olema kooskõlas Euroopa Liidu Kohtu ning Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikaga.

3. Võimalikud lahendused

- **Variant 1: läbiotsimise mõiste muutmine**

Üheks variandiks on laiendada läbiotsimise mõistet selliselt, et läbiotsimise objektiks saaksid olla ka andmekandjad ja nutiseadmed. Selle lahenduse eelis oleks intuiitiivselt lihtsasti mõistetav seadusemuudatus. Nõrk külg on aga selles, et kuigi läbiotsimise regulatsioon võib olla lähtepunktiks, eeldab andmehulkades otsingute tegemine tõenäoliselt spetsiifilisemat regulatsiooni ja läbiotsimise mõiste laiendamine ei pruugi sobitada praegu menetluses oleva nn ametiprivileegide eelnõuga.

- **Variant 2: eraldi regulatsiooni loomine**

Nutiseadmetelt tõendite kogumine ja serveriandmete väljanõudmine sätestatakse eraldi regulatsiooniga, mis võimaldab elektroonliste tõendite eripära täpsemalt arvestada ning sobitub paremini kavandatava ametiprivileegide regulatsiooniga.

4. Uuringud ja kaasatud osapooled

Mõlemad probleemid on erinevais variatsioonides Eesti kohtupraktikas juba esile kerkinud ning tekitanud segadusi ja vaidlusi mitmes suures kriminaalasjas.

On teada, et hiljutisest *Bezirkshauptmannschaft Landeck* lahendist tulenevat kohtu loa nõuet on mõnel juhul lihtsalt õiguskaitseasutustes ignoreeritud.

VTK ettevalmistamisse olid kaasatud Justiits- ja Digiministeeriumi andmekaitseosakoda, Siseministeeriumi, advokatuuri, prokuratuuri ja kohtunikonna esindajad.

5. Mõju

Uus regulatsioon mõjutab süüteomenetluses osalejaid sealhulgas advokaate, prokuröre, kohtunikke, kohtuväliseid menetlejaid, uurimisasutuse ametnikke. Kohtueelses menetluses võib see mõnevõrra vähendada menetlustaktikalisi valikuid, osade menetlustoimingute tegemine võib viibida ja uurimisasutuse, prokuratuuri ja kohtu töökoormus mõnevõrra suureneb seoses kohtu lubade taotlemise ja nende taotluste lahendamisega. Siseministeeriumist saadud andmete kohaselt kopeeris Keskkriminaalpolitsei digikriminalistikaüksus 2025.aastal andmed 1591 nutitelefonilt, 353 sülearvutilt, 120 tahvelarvutilt ja 118 lauaarvutilt. See statistika ei võimalda aga eristada, kui paljudel juhtudel toimus andmete kopeerimine seadme omaniku nõusolekuta või kui paljudel juhtudel oli seade võetud ära läbiotsimismääruse alusel. Seetõttu ei saa nende andmete põhjal hinnata, kui palju kohtu lube oleks edaspidi vaja väljastada. Päringute alusel e-postkastide sisu väljanõudmise kohta eraldi statistikat ei ole peetud.

Kuigi kavandatav muudatus toob kaasa mõningast täiendavat halduskoormust, annab kavandatav muudatus kõnealuste digitaalsete tõendite kasutamiseks selgema õigusliku aluse ja vähendab osa vaidlusi, mida praegu peetakse alles siis, kui vaidluse all on tõendi lubatavus kohtumenetluses. Samuti viib tõendi kogumise põhjalikum eelnev läbimõtlemine tõenäoliselt selleni, et eraelu puutumatust intensiivselt riivavaid toiminguid tehakse edaspidi harvem.

Muudatus toob side- ja IT ettevõtjatele suurema õigusselguse. Praegu puudub selgus, millistel tingimustel saab kriminaalmenetluse käigus välja nõuda privaatsete e-postkastide sisu ning kas ja milliseid vastuväiteid saavad serveripidajad uurimisasutuse nõudekirjale esitada.

Kogu elanikkonna vaates tugevdab muudatus eraelu puutumatuse kaitset, mida saab üldjoontes pidada soodsaks ja soovitud mõjuks. Samas suureneb uurimisasutuste ja prokuratuuri töökoormus ja osa nõ madala prioriteediga kriminaalasju võib jääda menetlemata. Seega parandab muudatus ühelt poolt paremini isikute põhiõiguste kaitset, kuid võib teiselt poolt vähendada õiguskaitse tõhusust.

Rahvusvahelises plaanis liigub Eesti kavandatavate muudatustega ülejäänud Euroopaga samas suunas ning viib oma õiguse paremini kooskõlla Euroopa Liidu kohtu ja Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikaga ning euroopaliku arusaamaga isikuandmete kaitsest.

6. Edasine väljatöötamine

VTK saadetakse arvamuse andmiseks ministeeriumidele, prokuratuurile, advokatuurile, kohtutele, PPAle KAPOle, kõikidele kohtuvälise menetluse pädevusega riigiasutustele, Tartu Ülikooli õigusteaduskonnale, Tallinna Tehnikaülikoolile, ITL-ile, Kaubandus -ja Tööstuskojale. VTK-le oodatakse tagasisidet kolme nädala jooksul.

Eelnõu valmistatakse ette ja saadetakse kooskõlastamisele eeldatavasti hiljemalt 2026.aasta lõpus.

Eeskätt ootame vastust järgmistele küsimustele:

- Millised on tüüpilised või iseäranis markantsed juhtumid praktikas, kus kavandatava seadusemuudatusega oleks potentsiaal ebasoovitavateks kõrvalmõjudeks ning millised on teie ettepanekud regulatsiooniks, mis neid kõrvalmõjusid aitaksid vältida?
- Kas ja millised peaksid olema need erandolukorrad, kus nutiseadmes olevaid andmeid peaks saama läbi vaadata seadme omaniku tahtest sõltumatult ka ilma kohtu või prokuratuuri eelneva loata?
- Millised elektroonliste tõendite kogumise olukorrad lisaks e-postkastide sisu väljanõudmisele serveripidajalt vajaksid kriminaalmenetluse seadustikus analoogiliselt reguleerimist?

Lahke kaasabi ja kaasamõtlemiss eest ette tänades

Andreas Kangur

Juhataja
karistusõiguse ja menetluse talitus
Justiits- ja Digiministeerium
andreas.kangur@justdigi.ee